

میتا ره‌خنه ... د. فوئاد ره‌شید

چەند سەرنجێك لەسەر وتارێكی بەرز (حەمە مەنتك)

(كوشتنی دەق لە پێناوی لێدانی نووسەردا) ناوێشانی وتارێكی نووسەر و مامستای زانكەك (حەمە مەنتك) ه، كه لەكەوتی 16/5/2017 لە ماڵپەڕی دەنگەكان بڵاوكراووە.

ناوبراو لەم نووسینەیدا بە بۆچوونی خۆی - لەچوارچێوەی ره‌خنەي ره‌خنەدا - چەند سەرنجێكی ره‌خنەیی لەبارەي ئەم سـ وتارە ره‌خنەییەوه دەربەپێوه:

- (شێعر و یاخیبوونی ساختن) ی ئارام سدیق.
- (سەردەمی نەهامەتی و پاشكێشێ شێعر لای بۆرز ئاكری) ی پشتیوان عەلی.

- (شاعیری پێژنیفی) ی زانیار محەمەد .
هەبەتە ئەم سـ وتارە لە ژمارە (3) ی گۆڤاری (شێعر) بڵاوكراونەتەوه.

هەند لە سەرنجەكانی كاك (حەمە مەنتك) لە جێی خێدان و هەندكێشیان قسەي دیکە هەبەگرن،

لێره‌دا بە بۆچوونی خۆم لەم چەند خاڵەدا دەیانخەمە روو:
1- بەرز (حەمە مەنتك) هەر لە پەرەگرافی یەكەمی نووسینەكەیدا، بە شێوەیەكی گشتگیرانە ره‌خنەي (نەبوونی میتادێكی ره‌خنەیی دیاریكراو) لەو وتارە ره‌خنەییانە دەگرت كه لە سەر شێعری شاعیرانی كورد نووسراون، پێشی وایە زیاتر قسەیان لەسەر شاعیرەكان كردووه، نەك دەقە شێعرییەكان، لێره‌شەوه وهك ره‌خنەیهك لەم جێره‌ پێكه‌وه گرێدانەي دەق و نووسەر بە ره‌هایی دەت() ئەمەیش لە سەردەمی فەرمانیستەكانەوه باوی نەماوه).

(مەنتك) دەیتوانی ره‌خنەي لە چۆنییەتی باسکردنی پەيوەندی نێوان (دەقی شێعری و خودی شاعیر) لای ئەم برادەرانی بگرتایە، نەك بە ره‌هایی جەمسەرەكانی ئەم پەيوەندییە رەت بکاتەوه بەبیانویی ئەوهی گوايه باوی نەماوه، چونکە راستە لە ژێر کاریگەری بزافی فەرمانیستی و سەرھەدانی میتادی بونیادگەری زمانەوانی، جایی (مەرگی نووسەر) دراوه، بەلام هەر زوو ره‌خنەگرێكی وهكو (لێسیان گۆڤدمان) لە رێی میتادی (بونیادگەری پێکھاتوویی) هوه جارێكی دیکە پەيوەندی و کاریگەری نێوان نووسەر و دەقی دووپاتکردهوه، حافی حازریش توێژینەوه‌کانی بواری (ره‌خنەي کەلتووری)، (ره‌خنەي Post-colonialism)، (مێژووگەرایي نو) دەق لە چوارچێوە سیاسی و

جفاکی و مژوویی و کهلتوورییه‌کی دانا بـن . بـگومان رـبازو ئاراسته‌ی دیکه‌ش هـن - دوور له نووسەر - تـه‌نـها کار له‌سەر بنیاتی ئیستایکی و شیعریه‌تی ده‌ق ده‌کن.

2/ له پـه‌ره‌گرافی دووه‌می نووسینه‌که‌یدا کاک(حه‌مه مه‌نتک) نووسیوـتی() له‌لایه‌کی دیکه‌شوه منیش ده‌مه‌و مـدـلـلـکی دیکه‌ی ره‌خـه‌ ، که ره‌خـه‌ی ره‌خـه‌یه بهـنـمه ناو کاری توـژینه‌وه‌ی کوردیه‌وه... من ده‌مه‌و به‌شـوه‌یه‌کی دیکه کار بکه‌م ، ئه‌ویش به‌راوردی نووسینه ره‌خـه‌یه‌که و ده‌قه‌کان بکه‌م... بـ ئه‌وه‌ی کار بکم به‌ که‌سی ره‌خـه‌گرو شاعیره‌وه هـه‌بـت) .

له ئاست ئه‌م چه‌ند دـه‌ دا پـویسته بگووتر:

• خوـنـه‌رک ئاگاداری مژووی ره‌خـه‌ی ئه‌ده‌بی نوـی کوردی نه‌بـت و ئه‌م قسیه‌ی کاک (حه‌مه مه‌نتک) بخوـنـته‌وه که ده‌بـت ((منیش ده‌مه‌و مـدـلـلـکی دیکه‌ی ره‌خـه‌ ، که ره‌خـه‌ی ره‌خـه‌یه بهـنـمه ناو کاری توـژینه‌وه‌ی کوردیه‌وه...)) و تـده‌گات ره‌خـه‌ی کوردی بـ یه‌که‌مین جار له رـگه‌ی کاک(حه‌مه مه‌نتک) هـوه ئاشنای ئه‌م جـره کارانه ده‌بـت ، به‌مـ له راستیدا سه‌ره‌تاکانی (ره‌خـه‌ی ره‌خـه‌) له ره‌خـه‌ی ئه‌ده‌بی کوردیدا به‌مانا و مه‌به‌سته زانستییه‌کی و به‌ناوی ره‌خـه‌ی ره‌خـه‌وه بـ سه‌ره‌تای ساـانی نه‌وه‌ده‌کان ده‌گه‌ته‌وه ، کاتـ گـقاری (پرـژه) له ژماره‌یه‌کی ساـی (1992) نووسینـکی کاک (رزگار ساـج) ی له‌ژـر زاراوه‌ی (ره‌خـه‌ی ره‌خـه‌) دا بـاوکرده‌وه

ساـانی دواتریش له زانکـکانی سه‌لاحه‌دین و به‌غداو ده‌قـکیش چه‌ند نامه‌یه‌کی ماسته‌رودوکتـرا پـکه‌شکراون که به‌مانا زانستییه‌کی سه‌ر به‌بـاری (ره‌خـه‌ی ره‌خـه‌) ن (1)

نووسه‌ری ئه‌م وتاره‌ش 12 ساـ به‌ر له‌ئـستا وتارـکی سه‌ربه‌خـی به‌ناونیشانی (ره‌خـه‌ی ره‌خـه‌) وه بـاوکردوو ته‌وه (2) دوور نییه به‌ره‌می دیکه‌ش هـه‌بـت و به‌رچاوی من نه‌که‌وتبـت.

• هـه‌ر له پـه‌ره‌گرافی دووه‌مدا کاک (حه‌مه مه‌نتک) باس له‌وه ده‌کات گوایه‌که‌سانی پـش ئه‌م

له چوارچیه‌وه‌ی نووسینی ره‌خـه‌ی له‌سەر وتارـکی ره‌خـه‌یی، زانستیا نه کاریان نه‌کردوو و هـنده‌ی مه‌به‌ستیان لـدانی که‌سه‌که بووه ئه‌وه‌نده قسه‌یان له‌سەر نووسینه ره‌خـه‌یه‌که نه‌کردوو ، بـیه ئه‌م (واتا حه‌مه مه‌نتک) خـی له‌م جـره کارانه ده‌پارـزـت و دـت ((به‌راوردی نووسینه ره‌خـه‌یه‌که و ده‌قه‌کان)) ده‌کات ، هـروه‌کو خـی ده‌بـت بـ ئه‌وه‌ی کارـکی (به‌ که‌سی ره‌خـه‌گرو شاعیره‌وه هـه‌بـت) .

سـه‌ره‌تا مامـستا (حه‌مه مه‌نتک) راست ده‌کات که به‌داخه‌وه له ره‌خـه‌ی ئه‌ده‌بی کوردیدا ، ده‌یان وتارمان به‌رچاوده‌که‌وت که زیاتر هـرشکردنه سه‌ر یه‌کترن نه‌که ره‌خـه‌ی ئه‌ده‌بی بن به‌مانا زانستییه‌کی ،

ته نانهت دهكر [ب]ين ئهم ج[ر]ه وتارانە (شە[ه] وتارن) ولهسر بنه مايه كى بابه تى دانهمه زراون.

[ر]استه له تو[و]ژينه وهى رهخهى رهخه دا ناکر [ب]ه يه كجاريى دهق فهرام[ش] بكر[ت]، به[م]ام گوتارى رهخهى رهخه به مانا بابه تى و زانستىيه كهى زياتر رووى له خودى كارە رهخه ييه كانه، ئه گەر ته نها لهو چەمك و زاراوانه وردبينه وه كه له سهرچاوه كاندا [ب] كارى رهخهى رهخه به كار هاتوون به ئاسانى درك بهم راستىيه دهكهين ، [ب] نموونه (شيكردنه وهى گوتارى رهخهى ئه ده بى) ، (خو[و]ندنه وهى خو[و]ندنه وه) (خو[و]ندنه وهى رهخه) (ميتا رهخه Meta-Criticism) . ز[ر]بهى پيناسه كانى (رهخهى رهخه) ش جهخت لهسر ئهم راستىيه دهكه نه وه .

[ب] نموونه (د. نجوى الرياحى) ده[و]ت رهخهى رهخه له شهنگست و زمان و ئامرازه شىكارىيه كانى رهخهى ئه ده بى دهك[و]تنه وه (3) ته نانهت تو[و]ژهرى مه غريبى (د. محمد الدغومى) بىرى [ب] ئه وه دهچ[ت] كه رهخهى رهخه خودان گوتار[ك]ى ه[ه]نده سهر بهخ[و]ت به ش[و]يهك له رهخهى ئه ده بى نهچ[ت] (4)

كهواته كارى بنه[و]تتى رهخهى رهخه شىكردنه وهى نووسينه رهخه ييه كهيه ، بهمه بهستى روونكردنه وهى ئه و ميكانيزمه رهخه ييه كه نووسينه رهخه ييه كهى لهسر دامه زراوه وتا چى راده يهك بابه تىيانه و زانستىيانه ئاماده يى ههيه ، كهواته گه[و]انه وه [ب] دهق له يه كه مين ههنگاودا ، ئهمه به ج[و]ه[و]شتنى ئاستى سهره كى رهخهى رهخه ييه .

[و] نووسهر (حه مه نتك) له پهره گرافى چواره مى وتاره كه يدا نووسيو[و]تى ((ي[و]ك[و]ك ل[و] بن[و]ماكانى [و]خنى ئ[و]د[و]بى (ب[و] ه[و]موو ژانر[و]كانى [و]) نا ب[و]ت نووسين[و]ك [و]چوونى [و]ها و گرد[و]ب[و]تى ت[و]دا ب[و]ت، چونك [و]م[و] ل[و] ب[و]يار د[و]چ[و]ت، ل[و] [و]خنى ئ[و]د[و]بىشدا ب[و]ياردان ج[و]ى نا ب[و]ت[و]و[و]))

- نووسينى رهخه يى نا ب[و] [و]چوونى ره هاى ت[و]دا ب[و]ت ، ئهمه يان دروسته ، له ز[و]ربهى بواره كانى زانسته مر[و]فاهه تىيه كاندا بىرو [و]چوونه كان [و]ژهيين . لهم چوارچ[و]وه يه دا له ج[و]ى خ[و]يدا بوو (مه نتك) رهخهى له زمان وش[و]وازى بريارى رهخه يى له وتاره كاندا بگرتايه ، نهك به ره هاىى بلا[و]يت ((ل[و] [و]خنى ئ[و]د[و]بىشدا ب[و]ياردان ج[و]ى نا ب[و]ت[و]و[و])) ئهمه ج[و]ى سهرنجه، جار[و] خودى وته كه به ره هاىى گووتراوه كه ئهمه ش زانستى نيه ، چونكه ج[و]ريك له ج[و]ره كانى رهخه كه (رهخهى پ[و]وه رى = النقد المعيارى) پ[و]ده گووتر[و]ت باوه[و]ى به هه[و]سه نگاندى و ب[و]يارى رهخه ييه .

خ[و] ئه گەر كاك (ح مه نتك) پ[و]يواب[و]ت ئهمه به [و]چوون[و]كى ك[و]نى رهخهى

کلاسیکیه ، ئەمەش وانیه ، چونکه ، تو ژەرو میت دی رهخهیی هاوچهرخیش ههیه لایه نی بریارو ههلسهنگاندنیان فەرام ش نه کردوه . هەر بـ نموونه : (ئبرامز) له فەرهنکه شر فەکارییه کهیدا که پـناسه رهخهیی ئەدهیی دهکات سـ ئاستی بـ دیاریدهکات (شیکردنهوهو پـلینکردن و ههـسهنگاندن) (5)

رهخهگری ئەمریکی (رینی و وـکـ1902-1996) کهیهکـ بوو له لایهنگرانی رهخهیی نو ، ئاماژه بـ ئەوه دهکات که هەر کارکی رهخهیی گەر خاـیی بـت له ئاستی ههـسهنگاندن ئەوا کام و سەرکهوتوو ناـت. (6)

ئەوه تا وتاره رهخهیهکی (د.محمد کهمال) (هــدهرلین و تـوانینـکی فەلسەفیانه) که له هه مان ژمارهی گـ قاری (شیر)دا بـاوکراوه تهوهو بهـز (ح مهنتک) لـشی رازییه ، خاـیی نییه له بریارو ههـسهنگاندنی رهخهیی (بروانه 44-45) ی گـ قاری ناوبراو . ههـسهنگاندن و بریاری رهخهیی - نهک هەر بـ رهخهیی ئەدهیی - بهـکو له نـو گوتاری رهخهیی رهخهشدا ئامادهیی خـی ههیه و هەر ئەمەیشه بایهخ و گرنگیی ئەم جـره گوتاره مان بـ به دیار دهخات .
ئاماده بوونی دهق له گوتاری رهخهیی رهخهشدا :

دەربارەى ئەم وتەییەى كاك (حه مهنتك) كه دهـت ((من دەمهو) به شـوهیهکی دیکه کار بکهه ، ئەویش بهراوردی نووسینه رهخهیهکه و دهقه کان بکهه... بـ ئەوهی کارکم به کهسی رهخهگرو شاعیرهوه ههـبـت)).

لـرهدا دهـتـین:

- گوتاری رهخهیی رهخه له ئاست و ئامانجه سهرهکییه کهیدا - هەر وهکو ئاماژه مان پـدا - کار لهسەر (رهخهیی ئەدهیی) دهکات نهک (دهقی ئەدهیی) بهـام کاتـکیش له ئاستی دهق کار بکات ئەوا له دوو تهوه رهوه قسهی خـی دهکات : (سیماو سروشتی پـسهی داـهـنانی ئەدهیی) به گشتی ، (ئەزموونی ئەدهیی دهق) ی کار لهسەر کراو به تایبهتی ، ئەمەش - به پلهی یهکهه - له پـناو دهرخستنی چـنـتی و چه ندایه تی ئاستی مه عریفی نووسینه رهخهیهیه که نهک دهقه ئەدهیهیه که .

مهنتک له وتاره کهیدا دهـت دهق و رهخهکه بهراورد دهکات ، بـ ئەوهی کارکی ((به کهسی رهخهگرو شاعیرهوه ههـبـت)).

- ناوبراو ئەگەر وایبکرایه کارکی باش بوو ، بهـام ئایا له رووی پراکتیکهوه وایکردوه؟؟

له ههلسهنگاندنی وتاره کهی (ئارام سدیق) دا ئاماژه به بـچوونیکـ (ئارام) دهکات که گوتوو یه تی ((یـکـکـ لـ کـشـکانی شیعی کوردی بـ درـژایی مـژوو کـی تـقدیسکردن و ستایشکردنی بوو...))

ئیدی لـرهوه بهـز (ح مهنتک) خودی وتاره رهخهیهیه که به جـدهـدهـت

و دهچ له کات و شوښکی ترهوه ، (بچوونکی پشوتري) (ئارام) دهښت و رهځنه بارانی دهکات بهوهی که ئارام کهوتووه ته نه سارییه وه ، گوايه دوښی په سنی شیعی کوردی کردووه که چی ئستا له وتاره ی گډقاری شیعر دا هڅرش دهکات ه سر شیعی شاعیرانی کورد... له ده دا کارم به هه لسه نگاندنی بچوونه رهځنه ییه کانی کاک ئارام وه نییه ((که هه ښکیان جی رهځنه شن)) ، رسته ی سره کی له ده دا نه وه یه که (رهځنه ی رهځنه) بهم شوه یه کار ناکات ، به کو له ناوه وهی وتاره رهځنه ییه که وه له چنډتی ئاماده بوون و نه بوونی میت دو زار او نه ده بی و رهځنه ییه کان ده کښته وه و ساری و نه ساری نووسینه رهځنه ییه که له ناوه وهی خپوه دیاری دهکات ، نه که به گهی دهره کی ب به ښته وه .

له ئاست وتاره کی (پشتیوان علی) یش جگه له و سهرنجه رهځنه یی که ده ښ له شیکردنه وهی ده قدا ناب دهسته واژه و رسته یه که به ته نها وهر بگرین ، به کوپ ویسته کی ده قه که له بهرچاوبگرین - نه مهش سهرنجه کی دروسته - له سهرنجه بترازت ئیدی نووسینه رهځنه ییه که به لاوه ناوه وه یه خه ی رهځنه گری گرتووه به وهی که ، قسه ی خه کی تر دوو باره ده کات وهی له شاعیرانی تری داوا کردووه که رابردو و ج به ښن ، که چی خیشی نه یتوانیوه وایکات وله شیعی خیشیدا گه راوه ته وه رابردو...!! به راستی نه مه میت دی رهځنه ی رهځنه نییه ، چونکه راسته وخ سهرنگه ری له رهځنه گر گرتووه نه که له گوتاری رهځنه یی.

قسه کانی له ئاست وتاره کی (زانیار محمد) یش پتر ت متبارکدنه به وهی که ته نها مه به ستی له دانی شاعیره و ب نه مه به ستش که مه ښ چه مکی ه ناوه وه ه و ی گونجاندنی داوه ...!!) (*)

له راستیدا زمان و شوازی کارکردنی به ښ کاک (حه مه مه نته) له وتاره یدا نه ده چته خانه ی رهځنه ی رهځنه وه - به مانا و چه مکه زانستییه کی - نه (سهرخستنی میت دی رهځنه ی رهځنه) ش بهم شوه یه دیته دی . (مه نته) زیاتر سهرنگه ری له رهځنه گره کان گرتووه ، که چی ده بوو سهرقا ی شیکردنه وهی جهسته و میتا جهسته ی وتاره کان بوايه... نه گه رناوبراو نه و س نووسره (ئارام و پشتیوان و زانیار) له وتاره کانیاندا به له دانی شاعیر تاوانباریان دهکات ، نه و خیشی - به شوه یه کی تر - کهوتووه ته هه مان که شه وه له ئاستی تاکه که سی و خودیدا ، مژیلی له دانی رهځنه گر بووه ، نه مه له کات کدا له سهرتای وتاره که یدا بریاری دابوو ((کاری به سهر که سی رهځنه گره وه نه بته)) .

ههروه که چن له بواری رهځنه ی نه ده بییدا ده گووتر ، هه موو ج ره قسه کردن و نووسین که له سهر ده قی نه ده بی به رهځنه ی نه ده بی

ناژم-ردر-ت به ماناو مه به سته زانستی و بابه تییه که ی ، ئاوه هاش
ل-ره دا به پ-ویستی ده زانین ب-ین هه موو ج-ره قسه کردن-کیش له سهر
نووسین-کی ره خنهی به ره خنهی ره خنه دانان-ت، چونکه گوتاری
ره خنهی ره خنیش وه کو کایه یه کی مه عریفی زمان و بنه ما و
ستراتیژییه تی خ-ی هه یه .

په راو-زه ک-ان:

- (1) سه ره ه-دان و گه شه سه ندنی چه مکی ره خنهی ره خنه له ر-شنبیری
کور دییدا پ-ویستی به ل-ک-ک-ینه وه یه کی سه ره به خ-یه .
- (2) ب-وانه کت-بی (ناسنامه ی دهق) فوئاد ره شید ، له ب-او کراوه کانی
یه ک-تی نووسه رانی کورد - که رکووک، 2005، ل 89-97.
- (3) گ-قاری (عالم الفکر) ژ (1) 2009، ل 33.
- (4) گ-قاری (الاقلام) ژ (6) 1990، نقد النقد : مدخل ابسنیمولوجی، ل
50.
- (5) گ-قاری (الپقافه الاجنبیه) ژ (3) 1987، م.ه. ابرامز : المدارس
الحدیپه فی معجم المصطلحات الادبیة: د. عبدالله الدباغ.
- (6) مفاهیم نقدیه ، رینییه ویلک، ت: محمد عصفور ، 1987، لا 440.
- (*) ل-ره دا من بهرگری له م س- و تاره ی ئه م نووسه رانه ناکه م ،
چونکه له رووی زمان و ه-شمه ندیی ره خنهی وه ک-ماسییه کی مه عریفی
پ-وه دیاره ، ، ئه وه نده هه یه ئه م و تاره ی من ته رخا نکراوه ب-
روونکردنه وه ی چ-نیه تی ئاماده بوونی چه مکی ره خنهی ره خنه له
وتاره که ی به -ز محمه د مه نتک.

د. فوئاد ره شید- 7/6/2017